

รูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4
ของพระปริยัตินเทศก์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก*
A Development Model for Educational Supervision Skills
Based on the Four Bhāvanā Principles for Pariyatti Supervisors
in the Northeastern Monastic Administration Region

พระครูวัชรอรธาวาที (วิเชียร คันทา), พระปลัดฮอนด้า วาทสทุเท (เข้มมา) และยิ่งสรร์ค หาพา
Phrakhru Wachiraatthawathi (Wichian Khantha), Phra Palad Honda Vadasuddo (Khemma)
and Yingsan Hapa
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ประเทศไทย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand
Corresponding Author, E-mail: wichean980@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการ
จำเป็นของการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษา 2) พัฒนารูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษา
3) ประเมินรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัตินเทศก์ในเขต
ปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน ระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัย
เชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างได้แก่ พระปริยัตินเทศก์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก จำนวน 190 รูป
เครื่องมือที่ใช้ในวิจัยได้แก่ แบบสอบถามทักษะการนิเทศ มีความเชื่อมั่น ด้านสภาพปัจจุบันเท่ากับ 0.793
และด้านสภาพที่พึงประสงค์ เท่ากับ 0.814 สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย
ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าดัชนีความต้องการจำเป็น

ผลการวิจัยพบว่า

1. สภาพปัจจุบัน และสภาพที่พึงประสงค์ของการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลัก
ภาวนา 4 ของพระปริยัตินเทศก์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก โดยรวมอยู่ในระดับมาก และค่า
ดัชนีความต้องการจำเป็น ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.24 สามารถเรียงลำดับค่าความต้องการจำเป็นจากมากไปน้อย

*ได้รับบทความ: 7 มีนาคม 2568; แก้ไขบทความ: 23 ธันวาคม 2568; ตอรับตีพิมพ์: 19 มีนาคม 2569
Received: March 7, 2025; Revised: December 23, 2025; Accepted: March 19, 2026

คือ ทักษะด้านการบริหารจัดการบุคลากร ทักษะด้านการมีมนุษยสัมพันธ์ ทักษะด้านเทคนิคและการนิเทศการศึกษา และทักษะด้านการประเมินผล ตามลำดับ

2. รูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัตินิกเทศกัในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก ประกอบด้วย 1) ชื่อรูปแบบ 2) วัตถุประสงค์ของรูปแบบ 3) หลักการและแนวคิดของรูปแบบ 4) เนื้อหาโดยการบูรณาการด้วยหลักภาวนา 4 และ 5) ผลลัพธ์ที่คาดหวัง

3. ผลการประเมินรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัตินิกเทศกัในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก ด้านความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความ เป็นประโยชน์ โดยรวมอยู่ในระดับมาก

คำสำคัญ: การพัฒนาทักษะ; การนิเทศการศึกษา; ภาวนา 4

Abstract

The purposes of this research were: 1) examine the current state, desirable state, and necessary improvements in educational supervision skills, 2) develop a model for enhancing supervision skills based on the Four Bhāvanā Principles, and 3) evaluate the effectiveness of the developed supervision skills model. This study employed a mixed-methods research approach, combining qualitative and quantitative research methods. The sample consisted of 190 Pariyatti supervisors from the Northeastern Monastic Administration Region. The research instruments included questionnaires, with a reliability coefficient of 0.793 for the current state assessment and 0.814 for the desirable state assessment. Data were analyzed using percentage, mean, standard deviation, and the Priority Needs Index (PNI).

The results revealed that:

1. The current state and desirable state of educational supervision skills based on the Four Bhāvanā Principles among Pariyatti supervisors in the Northeastern Monastic Administration Region were found to be at a high level overall. The average Priority Needs Index (PNI) was 0.24, ranking the necessary skill improvements in the following order: (1) personnel management skills, (2) interpersonal skills, (3) technical and supervisory skills, and (4) evaluation skills.

2. The Development Model for Educational Supervision Skills based on the Four Bhāvanā Principles consists of (1) model name, (2) model objectives, (3) principles and conceptual framework, (4) content structure integrating the Four Bhāvanā Principles, and (5) expected outcomes.

3. The evaluation of the developed model in terms of appropriateness, feasibility, and benefits showed that all aspects were rated at a high level overall.

Keywords: Skill Development; Educational Supervision; Bhāvanā 4

1. บทนำ

การนิเทศการศึกษาเป็นการให้ความช่วยเหลือแนะนำในการปรับปรุงพัฒนาวิธีการทำงานของครูหรือผู้รับการนิเทศ เพื่อให้สามารถปรับปรุงและพัฒนาการจัดการกระบวนการเรียนรู้หรือการทำงานเพื่อให้การจัดการศึกษาหรือการทำงานบรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้ การนิเทศศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาและปรับปรุงคุณภาพการศึกษา ของบุคลากรทางการศึกษา เพื่อประโยชน์ให้แก่การศึกษา เพื่อส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าและความเติบโตของอาชีพครู ซึ่งประโยชน์อันสูงสุดของการนิเทศการศึกษา คือการพัฒนาการศึกษาและพัฒนาบุคลากรการศึกษา ก็คือนักเรียนจะมีความสุขในการเรียนและมีสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนสูงสุด และเรียนรู้ได้เต็มตามศักยภาพ ครูก็มีการพัฒนาทักษะในการเรียนการสอน (ถวิล อรัญเวศ, 2567) หรืออาจกล่าวได้ว่า การนิเทศศึกษานั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพผู้เรียน โดยผ่านกระบวนการพัฒนาครู ปรับปรุงหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน เสริมสร้างสมรรถนะด้านการสอน ส่งเสริมการประสานความร่วมมือในการแก้ปัญหาการจัดการเรียนการสอน และเสริมสร้างขวัญกำลังใจให้ครู เพื่อให้เกิดความสัมฤทธิ์ผลตามจุดประสงค์ดังกล่าว จึงมีเทคนิคการนิเทศการศึกษาที่หลากหลายให้เลือกนำไปปฏิบัติ เช่น เทคนิคการสอนแนะ เทคนิคการนิเทศโดยใช้กระบวนการวิจัย เทคนิคการนิเทศแบบกัลยาณมิตร เป็นต้น อย่างไรก็ตามผู้ที่ทำหน้าที่นิเทศการศึกษา จำเป็นต้องเป็นผู้มีทักษะหลากหลายด้าน เพื่อให้การนำเทคนิคการนิเทศการศึกษาไปปรับใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งทักษะที่สำคัญได้แก่ ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ (Human Relational Skills) ทักษะด้านการบริหารงานบุคคล (Personal Administration Skills) ทักษะด้านเทคนิคและการนิเทศการศึกษา (Techniques and Supervision Skills) และทักษะด้านการประเมินผล (Evaluation Skills) (อรอุมา ต้วงข้าง, 2566, หน้า 322-342)

โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นโดยมหาเถรสมาคม (มส.) ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2514 และ พ.ศ. 2535 ซึ่งปัจจุบันใช้ระเบียบสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2546 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การศึกษาแก่พระภิกษุ สามเณร ทั้งในวิชาธรรมและ

วิชาสามัญควบคู่กันไป (ภาวินี คงฤทธิ์, 2564) พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562 มาตรา 6 ระบุว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมมีอยู่ 3 แผนก ดังนี้ 1) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีสนาทนต์ เป็นการศึกษาศาสนาภาษาบาลี 2) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมสนามหลวง เป็นการศึกษาศาสนาภาษาไทย และ 3) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นการศึกษาศาสนาทั้งแผนกบาลีสนาทนต์ และแผนกธรรมสนามหลวง ควบคู่กับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการ (พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562, 2562) และตามข้อบังคับคณะกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรมว่าด้วยโครงสร้างการบริหารงานและการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมและสถานศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2563 กำหนดให้มีศูนย์พระปริยัตินิเทศก์แห่งคณะสงฆ์เป็นศูนย์บริหารงาน ควบคุม ดูแล ประสานงานการปฏิบัติหน้าที่ของปริยัตินิเทศก์ทั้งในและต่างประเทศ เพื่อเป็นกลไกในการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างมีมาตรฐาน ซึ่งผู้ปฏิบัติหน้าที่พระปริยัตินิเทศก์นั้น ก็ต้องทำการนิเทศการศึกษาทั้ง 3 แผนกคือแผนกธรรม แผนกบาลีและแผนกปริยัติธรรมสามัญ ทำให้พระปริยัตินิเทศก์ต้องมีการพัฒนาตัวเองอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการพัฒนาทักษะด้านการบริหารงานบุคลากร เพราะการนิเทศในยุคใหม่จะเน้นการนิเทศแบบมีส่วนร่วม (Participatory Supervision) (วรพล ศรีเทพ และพงพัฒน์ รักด้วย, 2567, หน้า 1-20) และหลักธรรมที่นิยมนำมาใช้ในการพัฒนาตัวเองนั้นได้แก่หลักภavana 4 อันประกอบด้วยกายภavana สีลภavana จิตภavana และปัญญาภavana ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มีการนำไปประยุกต์ใช้อย่างหลากหลาย ทั้งในชีวิตประจำวันและทางด้านการศึกษา (จิตติมา สุนทรรส และคณะ, 2564, หน้า 1-14)

จากความสำคัญของการนิเทศการศึกษาในบริบทของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ซึ่งต้องอาศัยทั้งความรู้ทางวิชาการและความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ควบคู่กับการพัฒนาทักษะของพระปริยัตินิเทศก์ให้สอดคล้องกับการนิเทศแบบมีส่วนร่วมในยุคปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภavana 4 ของพระปริยัตินิเทศก์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก เพื่อสร้างองค์ความรู้และแนวทางเชิงรูปแบบที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาศักยภาพของพระปริยัตินิเทศก์ อันจะส่งผลต่อประสิทธิภาพของการนิเทศการศึกษา และยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมให้มีความเหมาะสมกับบริบททางสังคมและพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการจำเป็นของการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภavana 4 ของพระปริยัตินิเทศก์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก

2. เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักทฤษฎี 4 ของพระปริยัตินิเทศกวีในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก
3. เพื่อประเมินรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักทฤษฎี 4 ของพระปริยัตินิเทศกวีในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods Research) ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักทฤษฎี 4 ของพระปริยัตินิเทศกวีในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ พระปริยัตินิเทศกวี สังกัดคณะสงฆ์หนตะวันออก จำนวน 194 รูป และกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ พระปริยัตินิเทศกวี สังกัดคณะสงฆ์หนตะวันออกในแต่ละจังหวัด โดยกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างด้วยตารางสำเร็จรูปของเครจซีและมอร์แกน (Krejcie & Morgan) (สุวิมล ติरणานนท์, 2557) จากนั้นดำเนินการสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling) ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวนทั้งสิ้น 190 รูป

2. รูปแบบการวิจัยและขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดำเนินการเป็น 3 ระยะ รวม 8 ขั้นตอน ดังนี้
 - ระยะที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการจำเป็น ระยะนี้ศึกษาสภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการจำเป็นในการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักทฤษฎี 4 โดยมีขั้นตอนดังนี้ ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งสังเคราะห์องค์ประกอบของทักษะการนิเทศการศึกษา และหลักทฤษฎี 4 จากนั้นบูรณาการองค์ความรู้เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย และพัฒนาแบบสอบถามเกี่ยวกับสภาพปัจจุบันและสภาพที่พึงประสงค์
 - ขั้นตอนที่ 2 ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัย โดยนำแบบสอบถามเสนอผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 คน เพื่อตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Index of Item-Objective Congruence: IOC) โดยคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่า IOC ระหว่าง 0.80-1.00 จากนั้นปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะ และนำไปทดลองใช้ (Try-out) กับกลุ่มที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 รูป/คน ก่อนนำมาวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่นด้วยสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) พบว่า ค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามด้านสภาพปัจจุบันเท่ากับ 0.793 และด้านสภาพที่พึงประสงค์เท่ากับ 0.814 ซึ่งอยู่ในระดับสูง
 - ขั้นตอนที่ 3 เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามในรูปแบบออนไลน์ (Google Forms) และการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิแบบเจาะจง จำนวน 6 รูป/คน ด้วยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง จากนั้นวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติ ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ร้อยละ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และดัชนีความต้องการจำเป็น (PNI Modified)

ระยะที่ 2 การสร้างและพัฒนารูปแบบ ระยะนี้เป็นการสร้างรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศก์ การศึกษาตามหลักภาวนา 4 โดยมีขั้นตอนดังนี้ ขั้นตอนที่ 4 ยกร่างรูปแบบ โดยนำผลการวิเคราะห์ดัชนี ความต้องการจำเป็นมาพิจารณาเลือกองค์ประกอบที่มีความจำเป็นสูงกว่าค่าเฉลี่ยรวม และกำหนดประเด็น สำคัญสำหรับการพัฒนา ขั้นตอนที่ 5 ดำเนินการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กับผู้ทรง คุนวุฒิ จำนวน 9 รูป/คน เพื่อประเมินความเหมาะสมของร่างรูปแบบ และขั้นตอนที่ 6 ปรับปรุงรูปแบบ ตามข้อเสนอแนะจากการสนทนากลุ่ม เพื่อให้ได้รูปแบบที่มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ระยะที่ 3 การประเมินรูปแบบ ระยะนี้เป็นการประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของ รูปแบบ โดยมีขั้นตอนดังนี้ ขั้นตอนที่ 7 นำรูปแบบไปประเมินโดยผู้มีส่วนได้เสีย ได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียน พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จำนวน 10 รูป เพื่อประเมินด้านความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และ ความเป็นประโยชน์ และขั้นตอนที่ 8 ปรับปรุงรูปแบบตามผลการประเมิน เพื่อให้ได้รูปแบบที่สมบูรณ์และ สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาของพระปริยัตินิเทศก์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัติ นิเทศก์ ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และความต้องการจำเป็น (PNI_{modified}) ในการพัฒนาทักษะ การนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัตินิเทศก์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก

ตารางที่ 1 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของสภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และค่าดัชนีความ ต้องการจำเป็น

ทักษะการนิเทศการศึกษา ตามหลักภาวนา 4	สภาพปัจจุบัน			สภาพที่พึงประสงค์			PNI _{modified}	ลำดับ
	\bar{X}	S.D.	ระดับ	\bar{X}	S.D.	ระดับ		
1. ทักษะด้านการมี มนุษยสัมพันธ์	3.55	0.67	มาก	4.51	0.62	มากที่สุด	0.27	2
2. ทักษะด้านการบริหาร จัดการบุคลากร	3.52	0.65	มาก	4.50	0.63	มาก	0.28	1
3. ทักษะด้านเทคนิคและ การนิเทศการศึกษา	3.62	0.70	มาก	4.49	0.70	มาก	0.24	3

ทักษะการนิเทศการศึกษา ตามหลักทฤษฎี 4	สภาพปัจจุบัน			สภาพที่พึงประสงค์			PNI _{modified}	ลำดับ
	\bar{X}	S.D.	ระดับ	\bar{X}	S.D.	ระดับ		
4. ทักษะด้านการประเมินผล	3.61	0.79	มาก	4.49	0.77	มาก	0.24	4
เฉลี่ย	3.58	0.70	มาก	4.50	0.68	มาก	0.26	

จากตารางที่ 1 พบว่า สภาพปัจจุบันของทักษะการนิเทศการศึกษิตตามหลักทฤษฎี 4 ของพระปริยัตินเทศกัในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตวันออก โดยรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณารายด้านพบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน โดยสามารถเรียงลำดับจากมากไปน้อยได้ดังนี้ ทักษะด้านเทคนิคและการนิเทศการศึกษิต ทักษะด้านการประเมินผล ทักษะด้านการมีมนุษยสัมพันธ์ และทักษะด้านการบริหารจัดการบุคลากร ตามลำดับ กรณีสภาพที่พึงประสงค์ของทักษะการนิเทศการศึกษิตตามหลักทฤษฎี 4 ของพระปริยัตินเทศกัในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตวันออก โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้านพบว่า อยู่ในระดับมากถึงมากที่สุด โดยสามารถเรียงลำดับจากมากไปน้อยได้ดังนี้ ทักษะด้านการมีมนุษยสัมพันธ์ ทักษะด้านการบริหารจัดการบุคลากร ทักษะด้านเทคนิคและการนิเทศการศึกษิต และทักษะด้านการประเมินผล ตามลำดับ เมื่อพิจารณาความต้องการจำเป็น (PNI_{modified}) พบว่า ค่าเฉลี่ยของความต้งการจำเป็นมีค่าเท่ากับ 0.24 ทักษะที่มีความต้งการจำเป็นสูงสุดได้แก่ ทักษะด้านการบริหารจัดการบุคลากร รองลงมาได้แก่ทักษะด้านการมีมนุษยสัมพันธ์ ทักษะด้านเทคนิคและการนิเทศการศึกษิต และทักษะด้านการประเมินผล ตามลำดับ

2. รูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษิตตามหลักทฤษฎี 4 ของพระปริยัตินเทศกัในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตวันออก ประกอบด้วย 1) ชื่อรูปแบบ 2) วัตถุประสงค์ของรูปแบบ 3) หลักการและแนวคิดของรูปแบบ 4) เนื้อหาโดยการบูรณาการด้วยหลักทฤษฎี 4 และ 5) ผลลัพธ์ที่คาดหวัง

3. การประเมินรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษิตตามหลักทฤษฎี 4 ของพระปริยัตินเทศกัในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตวันออก ผลการประเมินรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษิตตามหลักทฤษฎี 4 ของพระปริยัตินเทศกัในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตวันออก ด้านความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความเป็นประโยชน์ พบว่าโดยรวม ค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก และทุกด้านมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก

5. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัตินิเทศก์ ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

1. สภาพปัจจุบัน สภาพที่พึงประสงค์ และค่าความต้องการจำเป็นกระบวนการนิเทศการศึกษา มีความสำคัญต่อการพัฒนา ปรับปรุง และเพิ่มประสิทธิภาพการศึกษาในสถานศึกษา รวมถึงพัฒนาคุณภาพครู ให้สามารถจัดการเรียนรู้ บรรลุตามจุดหมายของหลักสูตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ จากคำกล่าวดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การนิเทศการศึกษา (Educational Supervision) เป็นกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างผู้นิเทศกับผู้รับการนิเทศ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการปรับปรุงการจัดการเรียนรู้ และพัฒนาครูไปพร้อมกัน ดังนั้น ผู้ที่ทำหน้าที่ในการนิเทศการศึกษาจึงจำเป็นต้องมีองค์ความรู้ที่หลากหลาย และมีความเชี่ยวชาญหรือความชำนาญ หรือที่เรียกว่ามีทักษะในหลายๆ ด้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนรู้ และการพัฒนาครู เช่น ต้องมีทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ ทักษะทางด้านเทคนิคและเทคนิคการนิเทศ และทักษะด้านการบริหารจัดการบุคลากร เป็นต้น ซึ่งทักษะที่พระปริยัตินิเทศก์มี และได้ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ เช่น ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ จึงเป็นทักษะที่มีระดับสภาพที่พึงประสงค์ไม่สูงมากนัก แต่ทักษะด้านการจัดการบุคลากร ซึ่งเป็นทักษะทางการบริหารงานทั่วไปนั้น พระปริยัตินิเทศก์ยังต้องการพัฒนาด้านนี้อยู่เป็นอย่างมาก จึงทำให้ค่าดัชนีความต้องการจำเป็นมีค่าสูงกว่าด้านอื่นๆ ผลการศึกษาในครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของอรอุมา ดั่งช้าง (2564) ที่ศึกษาเรื่องรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษามหาสารคาม พบว่าสภาพปัจจุบัน ทักษะด้านการบริหารบุคลากร ของผู้บริหารมีค่าต่ำสุด แสดงให้เห็นได้ว่า ทักษะด้านการบริหารบุคลากรนั้น จำเป็นที่ต้องได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน เพราะแม้กระทั่งผู้บริหารโรงเรียนที่ทำหน้าที่ในการบริหารเป็นประจำอยู่แล้ว ยังมีทักษะในระดับต่ำ พระปริยัตินิเทศก์ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นผู้บริหารสถานศึกษา จึงมีความต้องการพัฒนาทักษะด้านการบริหารบุคลากรในระดับสูง และจากผลการศึกษาของธนพร ศรีษะเกตุ, สาทร ทรัพย์รวงทอง และทีปพิพัฒน์ สันตะวัน (2568, หน้า 128-140) พบว่าเงื่อนไขของความสำเร็จของการนิเทศการศึกษาในโรงเรียนขนาดเล็กนั้น ประกอบด้วย การมีส่วนร่วม การวางแผน และการสร้างบรรยากาศในการนิเทศเป็นเงื่อนไขสำคัญ ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวก็เป็นส่วนหนึ่งของการบริหารบุคลากรนั่นเอง เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่าทักษะการนิเทศการศึกษาด้านการบริหารจัดการบุคลากร ที่พระปริยัตินิเทศก์ในสังกัดคณะสงฆ์หนตะวันออกต้องการคือ มีการกำหนดวัตถุประสงค์ในการทำงานของกลุ่มร่วมกัน และสรุปข้อมูลร่วมกันได้อย่างเหมาะสม ซึ่งหมายถึงผู้นิเทศและผู้รับการนิเทศต้องมีการประสานงานกัน ในการกำหนดผลของการทำงาน ในประเด็นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันนี้ การประชุม หรือการพบปะเพื่อพูดคุยเรื่องเป้าหมายการทำงานนั้นยังมีน้อย อาจเป็นเพราะแต่ละคนมีภาระหน้าที่ที่หลากหลาย โดยเฉพาะพระปริยัตินิเทศก์ที่ต้องรับผิดชอบการนิเทศการศึกษาทั้งการให้การสนับสนุนการเรียนปริยัติ

ธรรมแผนกธรรม การเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลี และปริยัติธรรมแผนกสามัญด้วย ทำให้มีเวลาในการพบกับครูผู้สอนน้อย ประกอบกับจำนวนพระปริยัตินิเทศก์มีจำนวนน้อย จึงทำให้การพบปะ หรือการประชุมกันนั้นมีน้อยตามไปด้วย ทำให้การทำหน้าที่ด้านการบริหารบุคลากรนั้น ทำได้ค่อนข้างยาก จึงเป็นสาเหตุทำให้ทักษะด้านนี้มีค่าดัชนีความต้องการจำเป็นสูงกว่าด้านอื่นๆ

2. รูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัตินิเทศก์ในการปกครองของคณะสงฆ์หนตะวันออก องค์ประกอบของรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัตินิเทศก์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก ที่สร้างขึ้น มีองค์ประกอบ คือ ชื่อรูปแบบ วัตถุประสงค์ หลักการและแนวคิด เนื้อหา และผลลัพธ์ที่คาดหวัง ส่วนองค์ประกอบของทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักพรหมวิหาร 4 ที่นำมาประยุกต์ใช้ มีเพียง 3 องค์ประกอบ ได้แก่ ทักษะด้านการมีมนุษยสัมพันธ์ ทักษะด้านการบริหารจัดการบุคลากร และทักษะด้านเทคนิคและการนิเทศการศึกษา เนื่องจากในขั้นการวิเคราะห์ค่าความต้องการจำเป็น เพื่อหาแนวทางการพัฒนานั้น มีข้อกำหนดว่า ข้อใดหรือด้านใดที่มีค่าความต้องการจำเป็นสูงกว่า ค่าเฉลี่ยรวม ควรนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนา ก่อน เพราะข้อที่มีค่าความต้องการจำเป็นต่ำนั้น ส่วนใหญ่จะมีการปฏิบัติอยู่แล้ว หรือในทางตรงกันข้ามข้อนั้นก็จะเป็นข้อที่มีสภาพที่พึงประสงค์อยู่ในระดับต่ำ ทำให้ค่าความต้องการจำเป็นมีค่าต่ำ เมื่อสภาพพึงประสงค์อยู่ในระดับต่ำจึงไม่เหมาะสมที่จะนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ หรือไม่เหมาะสมที่จะนำมาทำเป็นรูปแบบ ทำให้ในการสังเคราะห์รูปแบบในครั้งนี้ จึงเลือกทักษะที่นำมาพัฒนาเพียง 3 ทักษะเท่านั้น อย่างไรก็ตาม การเลือกทักษะการนิเทศศึกษามายุทธนาการกับหลักธรรม เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนานั้น ไม่ได้หมายความว่าด้านที่มีไม่ได้เลือกมานั้น ไม่มีความสำคัญ หรือไม่มีความจำเป็น ทั้งนี้เพราะในสถานการณ์หรือในบางพื้นที่ความต้องการมีไม่เหมือนกัน ผลการศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของชวล ไชยเทพ, ศิกานต์ เพียรธัญญกรณ์ และฤทัยทรัพย์ ดอกคำ (2567, หน้า 122-132) ที่ศึกษาเรื่องทักษะการนิเทศของผู้บริหารที่ส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติงานของครูในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบึงกาฬ ผลการศึกษาพบว่า ทักษะด้านการบริหารงานบุคคล และทักษะด้านความเป็นผู้นำ สามารถนำไปพยากรณ์การปฏิบัติงานของครูในโรงเรียน ได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ในขณะเดียวกัน ทักษะการนิเทศด้านทักษะด้านเทคนิค และทักษะด้านการประเมินผลการปฏิบัติงาน สามารถนำไปพยากรณ์การปฏิบัติงานของครูในโรงเรียนได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งมีระดับนัยสำคัญต่ำกว่า (ความผิดพลาด 5 เปอร์เซ็นต์) และถ้าการศึกษาดังกล่าว ระบุว่าทักษะการนิเทศที่ต้องการต้องมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.01 (ความผิดพลาด 1 เปอร์เซ็นต์) ทักษะการนิเทศด้านเทคนิค และทักษะด้านการประเมินผลการปฏิบัติงาน ก็ต้องถูกตัดออกจากรายการที่ต้องการ

3. การประเมินผลรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัตินิเทศก์ ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก อยู่ในระดับมาก ผลการประเมินความเหมาะสม

ความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์ เฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ทั้ง 3 ด้าน แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาทักษะ การนิเทศด้วยหลักกรรมภาวนา 4 มีความเหมาะสม หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า การใช้หลักภาวนา 4 ในการพัฒนางานคนทำงานนั้นมีความเหมาะสม ทั้งนี้เป็นเพราะว่าการพัฒนา หมายถึง การชักชวนหรือการ กระตุ้นให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงโดยการปฏิบัติตามแผนและโครงการ อย่างจริงจังและเป็นลำดับขั้นตอน ต่อเนื่องกัน ในลักษณะที่เป็นวงจรไม่มีการสิ้นสุด และในทางพระพุทธศาสนา คำว่า การพัฒนา มาจาก คำภาษาบาลีว่า วัฏณะ ซึ่งแปลว่า เจริญ แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วนคือ พัฒนาคน เรียกว่าภาวนา กับพัฒนา สิ่งอื่นๆ ที่มีโชคน เช่น วัตถุและสิ่งแวดล้อมต่างๆ เรียกว่าพัฒนา ดังนั้นหลักภาวนา จึงเป็นหลักการพัฒนา ตามคำนิยาม ดังนั้น การพัฒนาด้วยหลักภาวนา จึงมีความเหมาะสม เป็นไปได้และเป็นประโยชน์ ในระดับ มาก ผลการศึกษาในครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของภาสิต สุขวรรณดี (2559, หน้า 18-33) ที่ได้ศึกษา การพัฒนามนุษย์ตามแนวภาวนา 4 ซึ่งผลการศึกษาพบว่า การพัฒนามนุษย์ด้วยหลักภาวนานั้นมีความ เหมาะสม เป็นไปได้ เพราะภาวนาก็มีความหมายว่าพัฒนาอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนี้การ พัฒนามนุษย์ตามแนวภาวนา 4 นี้ยังมีความเป็นประโยชน์ คือทำให้สังคมมีความสุขด้วย เพราะคนที่ได้รับ การพัฒนาจะเป็นผู้ที่มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับระเบียบ วินัย กฎเกณฑ์ต่างๆ ตลอดจนเคารพกติกาของ สังคม ปฏิบัติตัวตามขนบธรรมเนียม จารีตวิถี และมารยาท สากลนิยม มีจรรยาบรรณในวิชาชีพ ประกอบ อาชีพที่สุจริต ใช้ชีวิตถูกต้อง และขยันหมั่นเพียร สร้างผลผลิต (product) ให้เพิ่มขึ้นโดยสุจริต ในการ ประกอบอาชีพ (อภิญญาสัมปทา) รู้จักฉลาดอดออม (save) ทรัพย์สินที่หามาได้ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อสังคม และประเทศชาติ

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 การศึกษารูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัติ นิเทศก์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออกในครั้งนี้ มุ่งเน้นการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เข้ากับการปฏิบัติงานด้านการนิเทศการศึกษา โดยใช้หลักภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ครอบคลุมการพัฒนาทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และคุณธรรม

1.2 รูปแบบที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ เน้นการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษา 3 ด้าน ได้แก่ ด้านมนุษยสัมพันธ์ ด้านการบริหารจัดการบุคลากร ด้านเทคนิคและการนิเทศการศึกษา

1.3 ศักยภาพในการประยุกต์ใช้ในมิติที่หลากหลาย แม้ว่ารูปแบบจะเน้นเพียง 3 ด้านหลัก แต่หลักภาวนา 4 มีศักยภาพในการประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาในด้านอื่นๆ ได้เพิ่มเติม ดังนั้น การนำรูปแบบไปใช้จึงไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่เพียง 3 ด้านดังกล่าว และสามารถเลือกพัฒนา เฉพาะด้านตามความจำเป็นของหน่วยงานได้

1.4 การนำไปใช้เชิงนโยบายในหน่วยงานผลการประเมินรูปแบบพบว่ามีความเหมาะสมความเป็นไปได้ และความเป็นประโยชน์อยู่ในระดับมาก ดังนั้น ผู้บริหารและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรพิจารณารูปแบบดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการนิเทศการศึกษา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรม

2. ข้อเสนอแนะการนำไปใช้

2.1 ควรคำนึงถึงบริบทของพื้นที่ เนื่องจากการศึกษานี้ดำเนินการในเขตปกครองคณะสงฆ์ หนองวันออก ซึ่งมีลักษณะเฉพาะด้านโครงสร้างและวัฒนธรรม

2.2 ควรมีการปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของแต่ละหน่วยงาน

2.3 ควรพิจารณาปัจจัยด้านเทคโนโลยี ทรัพยากรบุคคล และนโยบายองค์กรร่วมด้วย เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

3. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรมีการศึกษาการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ เช่น หลักอริยบท 4 พรหมวิหาร 4 เพื่อพัฒนารูปแบบการนิเทศที่หลากหลายและเหมาะสมกับบริบทเฉพาะด้าน

3.2 ควรมีการวิจัยที่มุ่งเน้นการนิเทศการศึกษาในลักษณะเฉพาะ เช่น การนิเทศเชิงคุณธรรม การนิเทศเชิงพัฒนาศักยภาพครู เพื่อให้ได้รูปแบบที่มีความเฉพาะเจาะจงและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

การวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักภาวนา 4 ของพระปริยัตินิเทศก์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนองวันออก ทำให้เกิดองค์ความรู้เชิงบูรณาการระหว่างหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับศาสตร์ด้านการนิเทศการศึกษาอย่างเป็นระบบ โดยสามารถสังเคราะห์ออกมาเป็นกรอบแนวคิดที่ประกอบด้วยทักษะการนิเทศการศึกษาที่สำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ ทักษะด้านการบริหารจัดการ บุคลากร ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ ทักษะด้านเทคนิคและการนิเทศการศึกษา และทักษะด้านการประเมินผล ซึ่งทักษะทั้ง 4 ด้านนี้ถูกกำกับและพัฒนาโดยหลักภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา สีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา ในการพัฒนาเชิงปฏิบัติ พบว่า ทักษะด้านการบริหารจัดการบุคลากรจำเป็นต้องอาศัยการลงมือปฏิบัติจริงในการบริหารงานและการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ควบคู่กับการยึดหลักคุณธรรมและจรรยาบรรณในการบริหารงาน อีกทั้งต้องมีการสร้างแรงจูงใจและความสัมพันธ์อันดีในองค์กร ตลอดจนใช้ข้อมูลเชิงวิเคราะห์ในการตัดสินใจเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการบริหาร

ทักษะด้านเทคนิคและการนิเทศการศึกษา จำเป็นต้องอาศัยการเลือกใช้เครื่องมือและวิธีการนิเทศที่เหมาะสมกับบริบท โดยดำเนินการภายใต้หลักความเป็นธรรมและความโปร่งใส พร้อมทั้งต้องสามารถปรับวิธีการนิเทศให้สอดคล้องกับสภาพอารมณ์และความต้องการของผู้รับการนิเทศ รวมทั้งมีความสามารถ

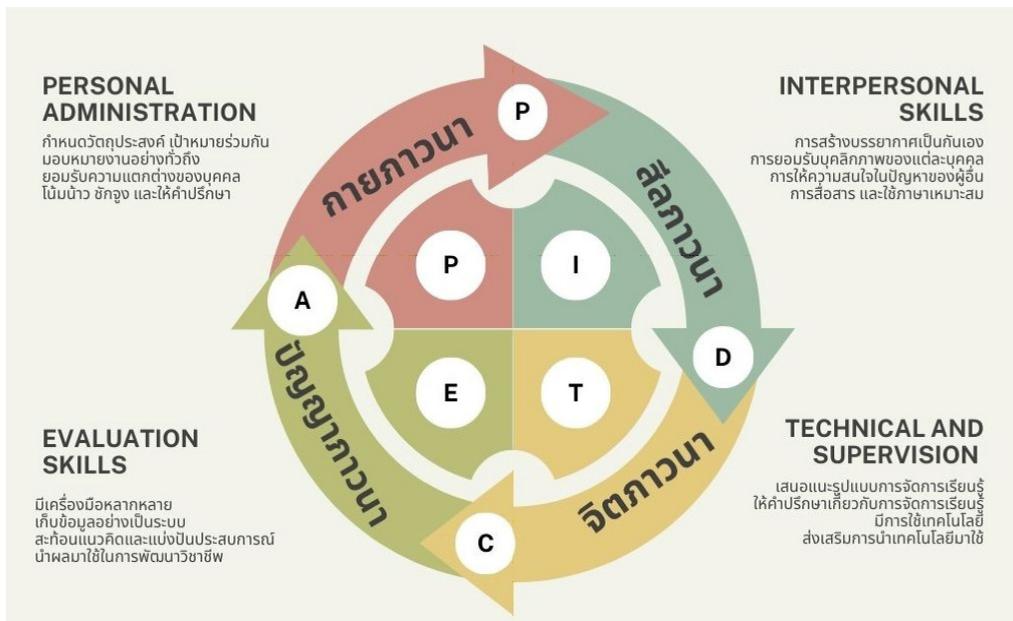

ในการวิเคราะห์และพัฒนากลยุทธ์การนิเทศให้เกิดประสิทธิผลอย่างต่อเนื่อง

ด้านทักษะมนุษยสัมพันธ์ การพัฒนาจำเป็นต้องแสดงออกผ่านพฤติกรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของจรรยาบรรณในการปฏิสัมพันธ์ ควบคู่กับการพัฒนาความเข้าใจและความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ตลอดจนการใช้การสื่อสารอย่างมีเหตุผลและสร้างสรรค์ เพื่อเสริมสร้างความร่วมมือในการปฏิบัติงาน

ทักษะด้านการประเมินผล จำเป็นต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบ มีความเที่ยงตรงและยึดหลักคุณธรรมในการประเมิน โดยต้องสามารถให้ข้อเสนอแนะที่สร้างสรรค์และไม่บั่นทอนกำลังใจของผู้รับการนิเทศ รวมถึงมีการใช้แนวคิดเชิงวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อพัฒนากการนิเทศอย่างต่อเนื่อง

องค์ความรู้ที่ได้แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาตามหลักทฤษฎี 4 มิติ กระบวนการที่หยุดนิ่ง หากแต่เป็นกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในลักษณะวงจร โดยอาศัยแนวคิด PDCA (Plan-Do-Check-Act) เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน ทั้งในด้านการพัฒนาตนเองของผู้นิเทศและการยกระดับคุณภาพการนิเทศการศึกษาโดยรวม ดังนั้น การบูรณาการหลักทฤษฎี 4 กับทักษะการนิเทศการศึกษา สามารถเป็นกรอบแนวคิดที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาทั้งด้านบุคคลและระบบงาน อันนำไปสู่การยกระดับคุณภาพการศึกษได้อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- ชวล ไชยเทพ, ศิกานต์ เพียรธัญญกรณ์ และฤทัยทรัพย์ ดอกคำ. (2567). ทักษะการนิเทศของผู้บริหารที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานของครูในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบึงกาฬ. *วารสารการบริหารการศึกษาและภาวะผู้นำ*, 12(46), 122-132.
- จิตติมา สุนทรรส, พระโสภณพัฒนบัณฑิต, พระครูสุศีลคัมภีร์ญาณ และพระมหาสำรอง สดัญโต. (2564). รูปแบบการใช้หลักภาวะนา 4 เพื่อการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียนคุณธรรมของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามหาสารคาม เขต 1. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 6(10), 1-14.
- ถวิล อรัญเวศ. (2567). *การนิเทศการศึกษา: พุทธวิธีในการนิเทศ*. เข้าถึงได้จาก <https://www.gotoknow.org/posts/698612>
- ธนพร ศรีษะเกตุ, สาธิต ทรัพย์รุ่งทอง และทีปพิพัฒน์ สันตะวัน. (2568). รูปแบบการนิเทศยุคดิจิทัลของโรงเรียนขนาดเล็ก สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. *วารสารศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์*, 8(1), 128-140.
- พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562. (2562). *ราชกิจจานุเบกษา*, 136(50 ก), 13.
- ภาวิณี คงฤทธิ. (2564). *ทำความเข้าใจโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญโอกาสทางการศึกษาได้ร่มกาสาวพัสตร์*. เข้าถึงได้จาก <https://www.the101.world/phra-pariyatti-dhamma-general-education-schools/>
- ภาชิต สุขวรรณดี. (2559). การพัฒนามนุษย์ตามแนวภาวะนา 4. *วารสารสิรินทรปริทรรศน์*, 17(1), 18-33.
- วรพล ศรีเทพ และพงพัฒน์ รักด้วง. (2567). การนิเทศชั้นเรียนแนวใหม่: ปลดปล่อยศักยภาพการเรียนรู้เชิงรุก. *วารสารวิชาการนอร์ทเทิร์น*, 11(2), 1-20. <https://so09.tci-thaijo.org/index.php/AJntc/article/view/4764>
- สุวิมล ดิรگانนท์. (2557). *ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์: แนวทางสู่การปฏิบัติ*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรอุมา ด้วงช้าง. (2566). รูปแบบการพัฒนาทักษะการนิเทศการศึกษาของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษามหาสารคาม. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 8(4), 322-342.

